

IVAN POTRČ — NA KMETIH

Roman »Na kmetih« (SKZ 1954, str. 256, opremil Uroš Vagaja) je izpoved. Mladi morilec Južek Hedl pripoveduje v ječi, kako je postal zločinec. Fabulativno ogrodje romana je zelo enostavno. Hedl zapusti domačijo, ker se sprl s sestro Lizo, njenim možem Štrafelo in materjo, kdo bo dedič posestva. Zaposli se kot hlapec na sosednji kmetiji, kjer pa ga preračunljiva Toplečka kmalu potegne v vrtinec seksualnih strasti. Naposled se rodi otrok iz pregrešne ljubezni, ki je ves čas živela ob smrtni postelji starega Topleka. Hana, Toplečkina najstarejša hčerka, se zboji, da bi se mati po smrti Topleka znova poročila in izročila posestvo Južeku. Zato ga zapelje in ga skuša povsem pritegniti nase in tako izpodrinuti mater. Tudi Hana naposled zanosi. Južek končno spozna, da je zapravlil vse možnosti, da bi postal gospodar domače hiše, ki jo je prostovoljno zapustil in kamor se ni hotel vrniti kljub materinim prošnjam. Erotično se naveliča stare Toplečke, v kateri vidi tudi glavno oviro, da bi postal gospodar vsaj na Toplekovini. Naposled jo zadavi. Južek je obsojen na robijo, Hana pa ostane zapuščena z dvema Južekovima otrokoma, svojim in materinim in pričakuje Južeka, da se nekega dne ali leta vrne iz zapore. Ta preprosta in enostavna zgodba je bila kot motiv že večkrat uporabljena v različnih variacijah v naši kmečki povesti in ljudski drami. Vendarle pa je Potrč uspel v precejšnji meri literarno osvežiti ta motiv.

Glavna oseba zgodbe na Toplekovini je mladi kmečki fant Južek Hedl. Zdi se mi, da avtor ni brez globljega namena razodel v prvem poglavju emotivni povod, zaradi katerega je vzel pero v roke in opisal Južekovo nesrečno življenje: »Takoju skraja moram povedati nepoznanemu bralcu, ki bō kdaj prebiral te liste, da jih ne bi nikdar popisoval, če ne bi v kajhi, kjer sem tudi sam sedel, naletel na nekega kmečkega poba, doma s Štajerske, in če me ne bi ta pob ali Hedl, kakor se je pisal in kakor smo ga klicali, stisnil nekje za golšo, se pravi, da se mi je zasmilil.« S temi besedami je avtor izpovedal zelo jasno svoj odnos do Južeka, odnos, ki je pomenljivo določal oblikovanje značaja Južeka Hedla. Avtor odločno pravi, da ga je Hedlova nesreča »stisnila nekje za golšo« in »da se mu je zasmilil«. Pretresljivost Hedlove zgodbe ni avtorju samo potisnila pero v roke, marveč ga je prevzela v toliki meri, da bi lahko imenovali avtorjev odnos do svojega junaka simpatijo. Videli bomo, da je zaradi te simpatije avtor nekoliko krivičen do ostalih oseb v zgodbi, zlasti do stare Toplečke.

Hedlov Južek v nekaj večerih in nočeh pove svojo zgodbo od začetka do kraja, zgodbo o tem, kako so mu ženske zavidale in zaradi česar je postal zločinec. Izpoved, ki je tako rekoč izsiljena ali vsaj povzročena od anonimnega sojetnika, Južeka v zaporu notranje pomiri. Čim bolj napreduje pripoved tem jasneje vidimo, kako se spreminja v prebujo in v oblikovanje sodbe o svojem življenju, zmotah in grehah. Južekov neimenovani sojetnik in prijatelj se pojavi v romanu samo trikrat: prvič v uvodnem poglavju, ko nam sojetnik-pisatelj pojasni nastanek zgodbe in pove kratko zgodovino

Hedlove in Toplekove družine, drugič ko Hedla za nekaj dni odženejo na ekonomijo, kar sojetnik-avtor izrablja za to, da pove, kako si je zamislil svoje nadaljevanje in svoj konec Hedlove zgodbe, ki pa se kajpak bistveno razlikuje od tistega konca, ki ga je kasneje povedal Hedl, in končno tretjič v zadnjem poglavju, ko avtor-sojetnik pove, kako so našli v žepih Hedlovega suknujčiča Tunikino pismo, ki je prineslo zadnje bridko spoznanje nesrečnemu Južeku Hedlu. Pisateljeva fizična pisotnost v romanu ne moti toka Južekove izpovedi. Zgolj literarno-tehnično sredstvo je, ki požene v tek zgodbo oziroma izpoved in ki jo tudi okvirno zaključuje. Važni pa so ti trije posegi v zgodbo zato, ker avtorju nudijo neposredno priliko, da izpove in potrdi svoj odnos do Južeka.

Znana je misel, da se mora pisatelj v vsak značaj v vsako osebo, ki jo oblikuje poglobiti, da mora postati njen del zato, da bi jo čim globlje in bolje razumel ter oživel. To velja za vsak značaj, ki raste in se razvija v procesu literarnega ustvarjanja ne glede na to ali ta značaj po svoji dejavnosti in zaradi svojega moralnega sveta sodi v vrsto pozitivnih ali negativnih značajev. Avtorjeve simpatije do Južeka Hedla so očitne. Dejal bi celo, da je pisateljev odnos do Južeka vse preveč pozitiven in intenziven. Zato ne preseneča dejstvo, da je Potrč v romanu, hote ali nehote, ustvaril in izoblikoval pravzaprav umetniški plaidoyer nesrečnemu kmečkemu fantu, ki ga je sodišče na osnovi zakona pravno pravilno kaznovalo za storjeni zločin. Mislim, da iz omenjenega avtorjevega odnosa do svojega junaka, izvirajo tudi vse odlike in napake njegovega pisanja.

Izpovedni način, ki ga je uporabil pisatelj, daje romanu trdno osnovo in čar neposrednosti. Izpoved je večji del stilno izenačena in ravnomerna, ves čas zelo neposredna, preprosta in se v psihološkem pogledu v določni meri prilaga Južekovemu značaju, njegovi pameti in umskim sposobnostim. Kadarkoli pa postane ta izpoved problematična, tam je posledica dejstva, da pisatelj hoče na silo izpremeniti Južekov značaj. Prav izpovednost je najpomembnejša odlika Potrčevega romana. Če bi prevedli zgodbo iz izpovednega načina v opisnega, ne bi imeli pred seboj ničesar drugega, kakor konvencionalni vzorec kmečko-realistične povesti, kakršnen se pojavlja v različnih oblikah in stopnjah umetniške kvalitete do malega že sto let v naši literaturi. Izpovedni način pa je posredoval zgodbi o Hedlu že kar dramatično napetost in neposrednost. To velja zlasti za prvi del romana. Omenjena odlika, ki je doslej nismo mogli zaslediti v Potrčevi prozi, je morebiti posledica dejstva, da se je Potrč nekaj let v precejšnji meri ukvarjal z dramatikom. Izkušnje, ki si jih je avtor nabral, ko je pisal trilogijo o Kreflih, so nedvomno pozitivno vplivale na oblikovanje in rast njegovega najnovejšega proznega dela.

Najbolj sugestivno se giblje pisateljevo pero v onih predelih Južekove izpovedi, ki so podoba fantovega čutnega odnosa do obeh žensk, stare in mlade Toplečke. V krepkih, zgoščenih orisih dobesedno privre na dan vsa Južekova neprebujena, neorganizirana in zgolj seksualna čutnost in sla po zemlji, katerima je povsem podrejen njegov značaj. Elementarnost in svežost te pripovedi lahko primerjamo s pripovedjo v Vorančevi noveli »Ljubezen na Odoru«, čeprav je treba naglasiti, da je etični svet Vorančevih junakov precej čistejši in višji. Žal pa Južekova izpoved ni brez grobosti in primitivnosti, ki seveda bralca motijo. Nastanek teh grobosti si lahko razložimo kot posledico nekakšne idejno-estetske koncesije realizmu za vsako ceno. Temu

pa se deloma še pridružuje očitno pomanjkanje okusa in vrednotenja, kaj še sodi in kaj ne sodi več v umetniško prozo.

Južek je živel in zrastel v svetu, ki nas zaradi svoje moralne fiziognomije čestokrat preseneti in osupne. Južekov značaj se je docela izoblikoval v moralnih okvirih tega sveta. Južekova dejavnost in morala v polni meri karakterizirata okolje, v katerem in iz katerega črpa pobude in vzore. Svet, ki ga opisuje avtor skrit za Hedlovim pripovedovanjem v resnici ni in tudi ne more biti simpatičen. Zaostalost, primitivnost, nekulturnost, človeška neprebuženost in še mnogo podobnih oznak bi lahko navedli, ne da bi izčrpali vsega, kar bistveno označuje ta svet materialne in duhovne bede, ki se tako težko prebuja in dviga iz zaostalosti. Seksualnost in slaba po zemlji obvladujeta sredino v kateri živi Južek v toliki meri, da je sleherna dejavnost človeka že kar avtomatično podrejena omenjenima dvema elementarnima nagonoma. Potrčeva pripoved sicer psihološko ni povsem neoporečna, zlasti v detajlih, vendarle pa je kompleksno sliko tega sveta pisatelj ustvaril z veliko silo, neposrednostjo in literarno prizadetostjo, ki neredko pokrijejo šibke plati pripovedi, ki prihajajo do izraza zlasti v psihološkem oblikovanju oseb in značajev.

Vsa galerija, ki nam jo opisuje Hedl v svoji izpovedi, je več ali manj žrtev ene ali druge strasti ali pa obeh. Južek, stara Toplečka, Hana, Štrafela se mučijo in trpijo zaradi svojih elementarnih strasti. Zato so tudi njihovi medsebojni odnosi vedno na ostrinah in mejah krvavega spopada in obračuna. Edina pomembnejša izjema v tem svetu je Tunika, mlajša Toplečkina hčerka. Tuniki je avtor v zasnovi romana najbrže namenil pomembno vlogo. Vendar pa je ni uspel nikjer razviti v aktivno osebo v drami, ki se godi na Toplekovem posestvu. Odnos med Tuniko in Južekom je v romanu ostal zgolj fragmentarno obdelan, zato literarno blede, neprepričljiv in v breme zgodbi.

Tunika v romanu ni polnokrvna oseba, temveč zgolj abstraktna personifikacija čistega in vzvišenega. Južek je Tuniko povsem zanemaril in odgnal sleherno misel na njo, ko se je pričel potapljati v nižine divje strasti, greha in zločina. Šele ob koncu romana določno zvemo, da je Tunika ljubila Hedla. Svoje ljubezni pa ni razodela zato, ker je videla, da slepa strast popolnoma obvladuje Južeka. Tudi Tunika v tem brezvoljnem svetu ni imela dovolj poguma in volje, da bi se borila za dosego tistega, kar ji je bilo na skrivaj tako blizu in drago. Odnos med Tuniko in Južekom psihološko visi v zraku, nejasen je in uveden v fabulo najbrže zaradi tega, da bi postala Južekova nesreča pretresljivejša. Toda, da bi Južekova nesreča v resnici postala še bolj pretresljiva, je predpogoj v tem, da bi morala Tunika vendarle aktivno sodelovati v drami. Tako pa je ostala potisnjena v stran, zaprta v svojo kamrico. Prav zato, ker je Tunika zgolj personifikacija nečesa boljšega in lepšega, prav zato ker je nepolnokrvna oseba in značaj, je razumljivo in nujno, da avtor, skrit za Hedlovo izpovedjo, največkrat ne ve, na kakšno mesto naj jo postavi v zgodbi. Južek sam pripoveduje, da jo je pozabil, da je ni videl, da ni imel ne prilike ne časa, da bi mislil na njo itd. itd. Tunika ne igra nobene bistvene vloge v Južekovem življenju. Giblje se skoraj vedno na tisti skrajni meji, ki jo komajda še veže z Južekom Hedlom in njegovim čustvenim svetom. Ker je pisatelj zamislil Tuniko kot nekakšen moralni korektiv, je kajpak jasno, da Tunika ne more postati aktivna oseba in da ne

more posegati v dogodke, sicer bi se drama na Toplekovini razvijala bistveno drugače, kakor pa se je razvijala. Pisatelj jo je orisal od vseh oseb najmanj plastično in živo. Iz pisateljeve zasnove je prešla v roman neoživljena in nerazvita. Druge osebe, zlasti Južek, stara Toplečka in Hana, so živo in plastično orisani značaji, čeprav ni vedno korektno orisano njihovo psihološko bistvo.

Mladi Hedl je žrtev okolja, v katerem je živel. Toda njegova osebna krivda je pri tem zelo velika. Odnosi v katere se je Južek zapletal in zapletel, so pomenili zanj temnico. Iz nje se je Južek poizkušal rešiti z umorom. Krvavo dejanje je bilo edini izhod iz razmer na Toplekovini, kajti preveč so Južeka obvladovale slepe strasti, da bi mogel razum kakorkoli urejevati in posegati v njegovo zgolj na čutnost omejeno dejavnost. Južek v zaporu preklinja: »Preklete babe.« In vendarle niso samo ženske na Toplekovini krive njegove nesreče. Kriv je tudi on sam. Kriv je svet in okolje v celoti, kjer je živel Južek in kjer ni tako rekoč ne dobrih ne zlih. Morda resnično nekje eksistira tak svet, v katerem vladajo do abnormalnosti potencirane strasti, hipertrofirane čutne sle in preračunljivost, nepremišljena dejanja in pomanjkanje slehernega razuma in moralne vesti. In če je resnično nekje tak svet, potem je treba zapisati, da je avtor v Južekovi izpovedi v neki meri ta svet točno zadel in orisal. Kljub temu, da nas Južekova izpoved pritegne in pretrese, pa vendarle moramo pripomniti, da ji ni mogoče povsem verjeti, zato so nekateri dvomi v umetniško resničnost Južekove zgodbe nujni in upravičeni. Bralec se namreč ne more znebiti vtisa, da je v romanu precej takšnih vložkov, ki so vanj zašli zgolj zaradi efekta.

Nekaj zelo bistvenih členov oziroma nosilcev zgradbe romana, nas opozarja, da njihovo pojavo ni terjala zgodba sama, marveč avtorjevo insistiranje, da bi z zgodbo še močnejše vplival na bralca. Seveda je razumljivo, da je tak vpliv lahko zgolj vizualne prirode. Podoba strastno-okrutnega sveta je včasih precej izkonstruirana. V motivih in željah, da se zgodba prepoji s kar se da veliko dramatičnostjo in napetostjo, je začetek umetelnega konstruiranja dogodkov. Navidezna dramska napetost je zato čestokrat, zlasti pa v prizoru umora, v resnici samo navadna napetost, ki je v svoji osnovi povsem izmišljena in neprepričljiva. Dvome vzbujaju v Potrčevem romanu tudi dejstvo, da se ta svet, ki ga je avtor popisal, razodeva kot povsem avtonomen, vase zaprt in zaključen. Kajti komaj kaj prodre iz zunanjega sveta v sklenjeni krog, ki ga sestavljajo Južek, Štrafela, stara Toplečka, Hana in Tunika, ki se med seboj strastno borijo za zemljo, ljudje, ki jih obvladujejo zgolj čutne strasti.

Spodrsrljaji v psihološkem orisu Južeka, konstrukcije in insistiranje na avtonomnosti sveta oziroma okolja, o katerem nam pripoveduje Južek, so nedvomno najšibkejše in v umetniškem pogledu najbolj sporne točke v Potrčevem romanu. Avtonomnost, ki prehaja v izolacijo, je najbolj vidna in otipljiva v podobi Južekove osebnosti in človeške fiziognomije. Južek ne vidi ničesar razen obeh Toplečk in obeh domačij. Njegovo zanimanje je omejeno samo na obe Toplečki. Zanj ne obstoji zunanji svet. Južek zato ni junak, ki je namerno uničil vplive zunanjega sveta v sebi, zato da bi rešil nek svoj težak problem. Južek ni žrtev žensk, kakor misli sam (in za njim skrit avtor), marveč bi lahko rekli, da je Južek v moralnem pogledu enakovreden stari Toplečki in Hani in da so vsi skupaj žrtve primitivnega in neprebu-

jenega okolja. Južek je tako neprebujen, tako naivno mladosten in hkrati tako primitivno grob, da ni sposoben opaziti in spoznati tudi ono, kar se dogaja zunaj njegovega majhnega in malenkostnega subjektivnega sveta. Seveda ni težko ugotoviti, da je avtor pretiraval, ko je ustvarjal in oblikoval takšen značaj Južeku Hedlu. To pa mu je bilo potrebno zaradi tega, da bi povečal dramatičnost v romanu, zmanjšal Južekovo in povečal krivdo stare Toplečke in Hane. Kar žene Južeka v propad ni samo življenjska in erotična neizkušnost, ki se pokaže predvsem tedaj, ko postane voljna žrtev seksualnega vpliva in preračunljivosti stare Toplečke. Tudi njegova želja, da bi postal gospodar najprej domačega ognjišča, po smrti Topleka pa njegovega posestva, ni sama po sebi negativna. Pomanjkanje volje, odločnosti in moralnosti, zavesti o samem sebi, je ono glavno gibalno, ki tako neusmiljeno žene mladega fanta v nižine zločina. To je najvažnejša karakterna komponenta, ki pa je avtor v oblikovanju Južekovega značaja ni docela izrabil.

Južek je neločljivi del okolja v katerem živi, nič boljši nič slabši od drugih. Južekova nesreča je torej samo individualizirana nesreča vsega okolja. Južek se v dogodkih iz svojega življenja, ki jih pripoveduje, razodene v bistvu kot velik slabič. Na njegovo dejavnost ima velik vpliv še neka svojevrstna seksualna abnormalnost. Južekov odnos do žensk je oropan slehernega še tako majhnega ljubezenskega čustva, v Južeku tiči samo surova, največkrat zgolj pohotna sla. Prepričan sem, da je avtor uvedel Tuniko v roman (ne slučajno v aktivni podobi samo na začetku in na koncu romana) z namenom, da poveča vtis, da je Južek zgolj žrtev stare Toplečke in da tako zmanjša njegovo osebno krivdo. To naj bi potrdilo in izoblikovalo v nas prepričanje, da bi Južek ostal pošten, če ne bi komaj porojene malce romantične ljubezni prekinila strastna Toplečka. Tako mnenje pa je seveda docela naivno in v nasprotju z Južekovim značajem. Pripetilo se je, da je avtor ostal na razpotju. Južekova izpoved mu je potiskala v stran Tuniko, a odnos do Južeka mu je vodil Tuniko na prizorišče dogajanja. Avtor je sam ostal v dvomu ali je Južek boljši od sredine v kateri živi ali pa je slabši. Avtorju se je Južek smilil. Vemo pa, da nam lahko vzbudi sočutje samo človek, ki trpi brez svoje neposredne krivde, človek, ki je žrtev okolja, s katerim se je sicer boril, a naposled tragično omagal. Če bi hoteli slikovito označiti avtorjev odnos do Južeka, bi lahko dejali, da Južek avtorju neprestano uhaaja v svet, kjer je doma in ki je docela njegov, dočim pa se avtor trudi, da bi ga iz tega sveta izvlekel in rešil. Zato so vsi Južekovi pobegi umetniško veliko bolj polni, kakor pa avtorjeva reševanja Južeka, ki bolehajo na neprepričljivosti.

Južek v svoji izpovedi večkrat pripoveduje, da se ni zavedel kaj dela, da ni ničesar videl, da ni imel ne volje in ne poguma, da bi se uprl in prekinil grešne odnose, zapustil Toplečko ter se vrnil domov. Južek je torej v polni meri odgovoren in kriv svojih dejanj. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da Južek pripoveduje o svoji preteklosti, se pravi takrat, ko je imel že čas za premislek. Njegove ugotovitve so sad njegovih spoznanj in prebuje, ki pa kajpak z dogajanjem na Toplekovini nimajo več neposredne zveze. Takrat ko se je zgodba odigravala, je bil Hedl v moralnem in človeškem pogledu pravi sin okrutno-strastnega in moralno-negativnega sveta. Šele zločin, oziroma kazen, ki ne pomeni nič drugega, kakor nasilni premik iz izoliranega sveta v katerem je doslej živel, v resnični svet družbe, v katerem mora poslej

živeti, pričienjata odpirati Južeku oči. Vse kar smo povedali doslej, priča o deloma neurejenem odnosu avtorja do Južeka, ki pa je nastal zaradi tega, ker se mu je, kakor avtor sam pravi, Južek zasmilil.

Rekli smo, da je v zgodbi o Hedlu nekaj nasilnih konstrukcij. Le te so izraz avtorjeve namere, da na nekaterih mestih olepša in poboljša značaj Južeka Hedla. Zato postane Hedlova podoba meglena in nejasna prav tam, kjer bi morala biti orisana logično in psihološko najbolj subtilno. Najspornejše mesto v romanu in hkrati umetniško najmanj prepričljivo je oris povoda za umor. Priznati je treba, da je pisatelj smotrno uravnaval vse potek zgodbe k takemu zaključku. Od takrat, ko se rodi otrok iz pregrešne ljubezni med Južekom in staro Toplečko, prične vdirati v zgodbo konvencionalnost, katere višek je v prizoru umora. Otrok naj bi pomenil prvi, toda zelo rahli korektiv neprebujenega in samega sebe nezavedujočega se Južeka. Južek otroka površno vzljubi. Ko nek večer spozna, da ga Toplečka zastruplja z alkoholom, jo zadavi. To je notranje, duhovno ozadje zločina. Zunanji vizualni povod za to dejanje pa je tako neprepričljiv, da postane neprepričljiv tudi notranji, duhovni nagib. Zdi se mi, da je tudi tu avtor hotel na vsak način olepšati Južekov značaj, ali vsaj v nekoliko opravičiti njegovo dejanje. Prav tu pa je avtorjeva namera hkrati najbolj ponesrečena. Iznašel je konvencionalni in melodramatični prizor s staro Zatlerico in njeno trinajstletno hčerko, ki jo je oče zastrupljal z žganjem, zaradi česar je ostala pohabljenjena. Kako se Južek sreča z Zatlerico in njeno hčerko? To srečanje je v romanu čista konstrukcija. Najde ju pozno ponoči pri šivanju, ko je pred tem pobegnil s svatbe svoje sestre. Od tam pa ga je pognalo spoznanje, da je Tuniko izgubil. To bralca preseneti, saj ves čas dogajanja Južek ni imel nikakršnega pomembnejšega odnosa do nje. In vendar je ta konstrukcija avtorju zelo potrebna kot uvod v zločinsko dejanje in kot izhod iz zadrege. Kjerkoli se namreč v romanu pojavi Tunika, tam je prav gotovo avtor v zadregi, oziroma točneje rečeno, tam hoče na vsak način ujeti pobeglega Južeka, ga vtakniti v okvire, ki naj bi ozaljšali njegovo dejanje. Zavest o izgubi Tunike, v situacijah, ko se pripravlja umor, je docela izmišljena in nepotrebna. Ta zavest izgube bi bila morda opravičljiva samo toliko v kolikor bi izvirala iz Južekove čutnosti, se pravi iz potrditve dejstva, da Južekova seksualna strast ne trpi, da bi se kdo približal Tuniki potem, ko je odkril v njej zrelo žensko. Sam Južek pripoveduje, kako je neki večer prišel k Hani in tamkaj opazil spečo Tuniko. Zagledal je njena razgaljena prsa, kar je bilo dovolj, da se v Južeku prične oblikovati novo poželenje. Hana mu kasneje po pravici očita, da bi se rad zapletel v odnose tudi s tretjo žensko na Toplekovini. Južek odnos do Tunike oblikuje in določa torej čista seksualna strast ne pa ljubezensko čustvo, za kar pledira avtor. Zato je zelo neprepričljiva avtorjeva domislica, zaradi katere je Južeka s trpkim spoznanjem izgube Tunike poslal s svatbe pod milo nebo. Južek nato blodi dolgo časa po poljih in njivah. Stara Zatlerica in njena hčerka mutica morata zaradi avtorjeve zahteve bdeti pozno v noč, zato da bi naposled Južek po naključju zašel k njima, tam spoznal mutičino nesrečo in se z grenkim spoznanjem te mutičine nesreče vrnil domov. Izguba Tunike in podoba pohabljenjene Zatleričine hčerke burno vplivata na Južekovo zavest. In spet konstrukcija. Južek je našel, ko se je vrnil domov, staro Toplečko pijano. Zazdelo se mu je, da je opila tudi njegovega otroka. Po kratkem prepiru jo

zadavi. Ne zemlja, ne njegova svoboda, ne Hana, namreč z žganjem napojeni otrok je povod za umor. Južek sicer ni povsem prepričan, ali je res otrok napojen z žganjem. Toda mimogrede v zavest potisnjena slika pohabljenega Zatlaričine hčerke požene neodložno Južeka v zločin.

S tem pa postane podoba Južekovega značaja nejasna in ponarejena. Ta pa je usodna za zgodbo, saj tako rekoč zruši in spremeni najodločilnejše dejanje v romanu v trik. Kakor rečeno, ves potek zgodbe vodi v zločin. Toda zaradi vse kaj drugega, kakor pa zaradi upijanjenega otroka, oziroma zaradi dozdevanja, da je otrok pijan. Vrh tega je svojega otroka Južek dotlej komajda opazil. Očetovsko se je raznežil ob njem samo enkrat in še to mimogrede. Južek v svoji pripovedi omeni, kako je nekoč pripravil nož, da bi zaklal staro Toplečko. Ta prizor je orisan zelo močno. Še sugestivnejši je prizor, ko Hana ponesreči udari Južeka. Le-ta se komajda premaga, ko zagleda kri. Ta dva prizora kot priprava za krvavo dejanje na Toplekovini, sta umetniško polnokrvna in določno slikata divji Južekov značaj. Melodramatična scena z otrokom pa ga povsem razvodenj. Vsa zgodba vodi v umor. Toda Južekovo dejanje bi postalo prepričljivo samo takrat, ko bi Južek postal morilec zaradi zemlje, Hane, sovraštva do Toplečke, svobode ali zaradi česar koli drugega, kar že sama zgodba ponuja. Južek postane tako rekoč morilec iz ljubezni do otroka, in to takrat, ko je mera njegovih postopkov in grehov že zvrhana. Torej postane morilec skorajda iz etičnega nagiba. Vendar o kakem Južekovem etosu ne zvemo dosti v vsej njegovi pripovedi. Južek je človeško tako neprebujen, da v sebi nima prostora za etos civiliziranega in kulturnega človeka. Če bi se pa v njem le-ta prebudil, ga prav gotovo ne bi gonil v zločin. Južek tak kakršen je, mora ubiti Toplečko iz povsem drugih razlogov. Ob njegovem značaju in v sredini kjer živi, je zločin neizogiben. Južek mora postati zločinec zaradi tega, ker je slabič in si kot tak poišče izhod iz težavne situacije prav zato v zločinu, ker drugega izhoda ne more najti. Tako bi bil Južekov značaj sklenjen, njegov zločin bi ostal na ravni njegovega vegetiranja sredi strasti, pohote in nerazsodnosti, na tisti ravni, ki je v prvem delu romana zelo dobro prepričljivo in sugestivno orisana. Njegov značaj bi bil ves čas enako dejaven. Tako pa postane v najbolj odločilnem prizoru romana torzo. Avtorjev delni nekritični odnos do svojega junaka je zabrisal njegovo podobo v najbolj odločilnem momentu drame na Toplekovini.

Kar zadeva doslednost v oblikovanju značajev, je treba reči, da so Toplečka in Hana orisane s sigurnejšo roko, prav tak je tudi Južek v prvi polovici romana. Stara Toplečka je v romanu pravzaprav edina v resnici tragična oseba, njena zgodba je mnogo pretresljivejša od Južekove, čeprav jo je avtor namerno potisnil navzdol, pač na račun dviga Južeka. Zdi se mi, da je življenje mnogo bolj oguljufalo njo kakor pa Južeka. V njenih besedah, da so jo prodali kot telico, se krije mnogo večja nesreča, kakor pa v Južekovih besedah, da so mu ženske zavdale. Zelo nejasna oseba v romanu pa je skrivač, kasneje partizan in naposled neke vrste vaški diktator Štrafela. V romanu Štrafela agira večji del zgolj kot epizodna oseba. Kaj pa je avtor nameraval s Štrafelo, ko mu je prilepil na pol partizansko etiketo in na pol etiketo aktivista ljudske oblasti, ne vem. Človek bi utegnil misliti, da je bil Štrafela uveden v zgodbo zaradi poizkusa umetniške kritike in podobe določenih pojavov v vasi po vojni, ko so v razburkanih časih in neurejenih

razmerah jemali nekateri ljudje zakonitost v zakup. Če je tako, potem moramo ugotoviti, da avtorjev poizkus ni uspel, da je bled in površen. Štrafela tak kakršen je, predstavlja umetno sestavljen in zlepljen značaj. Morda zgolj zaradi tega, ker se avtor namenoma ni hotel lotiti globlje umetniške analize in ker se je namerno omejil na krog Hedl-Toplečka-Hana-Tunika.

Omenili smo, da je prizorišče, kjer se odvijajo Južekove erotične dogodivščine, zelo izolirano. Nekje daleč za bregom je to prizorišče, saj vanj komaj kaj prispe iz sveta, ki ga sicer mučijo družbeni, moralni in politično-etični problem. Dimenzije prostora, kjer živi Južek, so zelo majhne. Dejal bi, da je ta prostor že kar atavistična pojava. Ne morem verjeti, da je takšna idila lahko umetniško docela prepričljiva kot celota in kot pojava. Svet na Toplekovini je v resnici idila, četudi opremljena z velikimi strastmi, zločinom in moralno degeneracijo. Morda je Potrč hotel s svojim romanom odkriti tak atavizem v sodobnem življenju. Morda je bila pisateljeva namera, da spregovori o človeku, ki umira v takšnem atavističnem svetu. Pisateljeva nedvomna zasluga je zato, da se je v svojem romanu docela izognil tistega sociološko obarvanega reporterstva, v katerem po navadi ni človeka, ali pa je nadomeščen s slabokrvnimi surogati. Potrč se je odločil za podobo nekega resničnega življenja in nam povedal dramatično zgodbo o Južeku Hedlu. V tem je realizacija njegovega namena pozitivna, saj so rezultati vidni v pomembni literarni kvaliteti Hedlove izpovedi. Toda žal samo deloma. Nedvomno bi bila zgodba o Južeku Hedlu umetniško polnokrvnejša, da ni avtor iz povsem neopravičljivih in tudi nerazumljivih razlogov pozabil na vse tisto, kar v tej ali oni meri karakterizira splošno družbeno dogajanje na vase. Nikakor nočem trditi, da je treba zaradi zvestobe nekim teoretičnim tezam o realizmu mešati v zgodbo o Hedlovih strasteh probleme odkupa, davkov, zadrug, političnega dogajanja, socialnega stanja itd., itd. Vendarle pa se ne motimo, ko trdimo da ni mogoče omejiti neko življenjsko usodo samo na čutno in seksualno plast. Življenje je vedno celoviti fenomen, ki se razteza od individualnega sveta k družbenemu. V tem pogledu ni in ne more biti izjema Južek, čeprav se celovitost življenja lomi skozi njegovo zavest na povsem poseben način, pač v skladu z njegovo seksualno razborito naravo. Svet kakršnega spoznamo v romanu, je tako zelo avtonomen in lahko malce podvomimo vanj. Razen Štrafela, mitinga pri Ploju in Haninega vprašanja, ali še silijo ljudi v zadruge, ni ničesar, kar bi ta roman postavljalo v nek določen čas in prostor. Zaradi pomanjkljivosti v karakterizaciji oseb zlasti Južeka in Tunike in zaradi izoliranosti prizorišča, roman ni na oni umetniški višini in kvaliteti, na kateri bi brez dvoma lahko bil. Potrčev tekst sodi brez dvoma med najboljše primere kmečko realistične proze in je zato škoda, da je ostal v idejnem pogledu torzo. Usoda Južeka je vse preveč prevzela pisatelja, da bi se utegnil dotakniti še drugih plati življenja. Potrč je ustvaril stilno dokaj uravnoteženo in v izpovednosti dramatično zgodbo o mladem in neprebuženem in nezrelem človeku, v katerem prevladujejo seksualnost in strast nad razumom in voljo, primitivna in konservativna strast do zemlje nad samozavestjo dediča in kmeta. Ustvaril je zgodbo o strasteh in nepreračunljivih nagibih, dal nam je podobo človeka, ki je padel kot žrtev okolnosti in kot žrtev svojih slabosti. A svet, ki je poustvaril v tej zgodbi, je žal vse preveč iztrgan iz širokega kompleksa življenja. Zato je v romanu

»Na kmetih« samo del umetniške resnice o nečem kar je še, a ker je že tudi brez nekega širšega pomena, saj je tako rekoč kot atavizem zunaj problemov našega sveta.

Naposled še nekaj besed o avtorjevem okusu. Prisotnost tega okusa namreč pogrešam na mnogih straneh romana. Le prevečkrat v tej izpovedi beremo o ženskih prsih, nogah, preveč se ženske osebe gibljejo samo v srajcah in bližini postelj. In še marsikaj takega in podobnega je, mimo česar bralec ne more brez spotikanja. Vernost neke izpovedi pač ni v tem, da kar vse po vrsti zapišemo, kar bi lahko slišali od nekoga, ki pripoveduje svojo življenjsko zgodbo. To je sicer zelo preprosta resnica, vendar pa izgleda, da je težko umljiva, kajti sicer ne bi bilo toliko tovrstnih spodrseljavev v Potrčevem romanu. Menim, da so nekateri prizori in izrazi, ki zelo motijo v romanu, nastali predvsem kot posledica pomanjkanja okusa. Tega seveda v umetnosti ni mogoče priučiti kot nekakšnega bon-tona. Okus je vedno dokaz čistosti pisateljevega razumevanja in oblikovanje življenja. Te čistosti pa v romanu marsikje pogrešamo.

Potrčev roman je resno pisateljsko delo z resnimi pomanjkljivostmi. Zdi se mi, da je avtor prehitro izročil javnosti svoj tekst. In brez ironije povedano, pisatelja Hedlov pob ni stisnil za golšo samo takrat, ko je pisal roman, marveč tudi takrat, ko se je pripravljaj, da izroči to svoje delo bralcu. Lahko ugotovimo, da je bil roman spočet in napisan v silni zavzetosti. V njem preseneča predvsem velik temperament, s katerim je pisatelj izoblikoval Hedla. Potrčev roman je kljub pomanjkljivostim nedvomno eno izmed najboljših del po vojni, dokaz resne ustvarjalne volje in zavzetosti in kar je najpomembnejše, tehten dokaz razvoja Potrčevega umetniškega daru in sposobnosti.

Bojan Štih